

Contexts and Factors of ISIS's Decline; Domestic, Regional and International

Mohammad Reza Bakhtiari Department of Political Science, ZAH.C., Islamic Azad University, Zahedan, Iran. 5339062961@iau.ac.ir

Ahmad Reza Taheri Corresponding Author, Department of Political Science, ZAH.C., Islamic Azad University, Zahedan, Iran. taheri.info@iau.ac.ir

Maryam Pooya, Department of History, Velayat Iranshahr University, Iranshahr, Iran. Baraghoosh@yahoo.com

Article Info

Article Type:
Reserch Article

Date received:
2025/07/15

Date approved:
2025/ 12/18

ABSTRACT

The Islamic State of Iraq and Syria, also known as ISIS, has had a major impact on regional developments in the Middle East in the post-Arab Spring era, and in particular on the internal developments in Iraq and Syria. However, it seems that the Islamic State has suffered a fundamental decline to the point where it has lost the ability to influence a significant area of its former territories. In this regard, given the importance of the issue, this study seeks to explain the context and factors affecting the decline of ISIS at the level of the Middle East security complex. The findings of the study show that, at the domestic level, the crisis of legitimacy and the erosion of the caliphate discourse, inefficiency in governance and management of the territory, structural and organizational gaps in ISIS, social disintegration and isolation of ISIS from local society, and at the regional and international levels, the formation of multilateral military coalitions and the expansion of anti-ISIS operations, the destruction of ISIS's financial and economic networks, and international intelligence and security pressures are considered to be factors in the decline of the Islamic State. The research method in this study is descriptive-analytical and based on the qualitative method and the data collection method is library and internet resources..

Cite this Article: Bakhtiari, M and Taheri, A . Pooya, M. (2025). Contexts and factors of ISIS' decline: domestic, regional and international. *International Relations Researches*, 15(3), 221-239. doi: 10.22034/irr.2026.585278.2865

© Author(s)

Publisher: Iranian Association of International Studies

DOI: 10.22034/irr.2026.585278.2865

Introduction

Although the rise and spread of ISIS transformed the security landscape of Iraq and Syria in a short period of time, the process of its decline and collapse was equally rapid and multi-layered. Since 2015, a series of field, political, and social developments have taken place in Iraq and Syria that have gradually weakened the main pillars of ISIS's power. The experience of ISIS's rule in the occupied territories over the years has shown that, contrary to the initial image it presented of a "permanent caliphate," the group has faced deep internal crises; crises rooted in its governance style, ideological structure, military organization, and social base. Numerous domestic studies have shown that extreme violence, administrative inefficiency, widespread corruption, and the inability to establish stable order were among the most important factors that eroded ISIS's social legitimacy and paved the way for its internal collapse. On the external level, regional and international developments also played an important role in limiting ISIS's power. The relative reconstruction of the Iraqi government's capacity, changing security approaches in Syria, increased coordination among local actors, and the formation of large-scale counter-terrorism operations severely reduced the group's room for maneuver. Reports published by international research centers show that the cutting off of financial resources, the limitation of the possibility of moving forces, and the loss of "strategic depth" on the borders of Iraq and Syria had a direct impact on the analysis of ISIS's operational capacity. These factors, along with political and intelligence pressures, gradually led to the collapse of the group's command structure and communication networks..

Theoretical Framework

It is influential in the formation of political processes and various variables, including the structure of the international system, regional patterns, the psychological characteristics of decision-makers in the foreign policy apparatus, the governmental structure, etc. Considering the subject of this research, which is to examine the factors affecting the decline of ISIS, an analytical framework is necessary to guide the present research. In other words, in every scientific-research field, it is necessary to select an appropriate methodology for collecting, classifying, and analyzing information. One of the most important trends in methodological discussions, especially in international relations, is the issue of the level of analysis. The level of analysis means the level from which international issues are viewed. This base guides the recognition, description, analysis, and finally interpretation of human beings. In this sense, the issue of "level of analysis" involves a process that specifies the reference for collecting information and analyzing the researcher. In order to examine the issue in question, this research will first examine the levels of analysis that researchers in the field of international relations have proposed, and finally focus on the levels of analysis that can explain why ISIS has declined.

Methodology

The research method in this study is descriptive-analytical and based on the qualitative method and the data collection method is library and internet resources...

Discussion

The collapse of ISIS's territorial caliphate between 2017 and 2019 was one of the key developments in the regional security of the Middle East in the last decade. With the liberation of the key cities of Mosul (Iraq) and Raqqa (Syria) and the eventual loss of the group's last strongholds in eastern Syria, ISIS's quasi-state structure that had been formed since 2014 officially collapsed. However, recent analyses show that military defeat and loss of territory do not necessarily mean the complete destruction of ISIS. Jihadist groups in recent history have repeatedly shown that after territorial defeat, they can return to new forms of activity by changing their organizational and strategic structure. This development can also be generalized to ISIS..

Conclusion

This study was dedicated to examining the process of the emergence, expansion, and fall of ISIS in the context of security and political developments in the Middle East. In this study, an attempt was made to examine, with an analytical perspective and based on research sources, first the context of the formation of this group and then the factors of the rise and collapse of its caliphate. At the domestic level, the crisis of ideological legitimacy, inefficiency in governance, internal disputes, and the erosion of human and financial resources were among the factors that led to the gradual weakening of ISIS. The group's extreme violence against local communities, repressive policies, and inefficiency in managing the areas under its control caused a significant part of the local population to lose their support. In addition, disputes between commanders and intra-organizational competitions also reduced the cohesion of ISIS's leadership structure. At the regional and international levels, a series of developments also led to the collapse of the ISIS caliphate. The formation of multilateral military coalitions, increased airstrikes and ground operations against ISIS positions, as well as the cutting off of the group's financial and logistical resources, put significant pressure on it. Intelligence cooperation between governments and increased security measures to counter ISIS networks also played an important role in weakening the group. This set of measures caused ISIS to gradually lose significant parts of its territory and its ability to govern the areas under its control to decrease. Among these factors, the role of the Islamic Republic of Iran and its allied forces on the resistance front was also of particular importance. Iran's advisory and military support for the governments of Iraq and Syria, participation in organizing local forces, and cooperation with other regional allied forces played an important role in containing ISIS's advance. In Iraq, organizing popular forces and strengthening the defense capabilities of the country's army accelerated the process of retaking occupied areas. In Syria, Iran's support for the central government helped maintain the governance structure and prevent the country's complete collapse.

Alongside Iran, forces such as Lebanon’s Hezbollah also participated in some of the key fronts in the fight against ISIS and played a role in shifting the balance of power. Despite ISIS’s military defeat and the collapse of its territorial caliphate, this chapter’s analysis shows that the threat from the group has not completely disappeared..

Keywords: ISIS, Domestic factors, Regional factors, International consensus.

.
.

زمینه‌ها و عوامل افول داعش؛ داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی

محمدرضا بختیاری گروه علوم سیاسی، واحد زاهدان، دانشگاه آزاد اسلامی، زاهدان، ایران. 5339062961@iau.ac.ir

احمدرضا طاهری نویسنده مسئول، گروه علوم سیاسی، واحد زاهدان، دانشگاه آزاد اسلامی، زاهدان، ایران.

taheri.info@iau.ac.ir

مریم پویا گروه تاریخ، دانشگاه ولایت ایرانشهر، ایرانشهر، ایران. Baraghoosh@yahoo.com

درباره مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	دولت اسلامی شام و عراق که به عنوان داعش نیز شناخته می‌شد در عصر پسا بهار عربی به شکل اساسی بر تحولات منطقه‌ای خاورمیانه و به صورت خاص تحولات داخلی عراق و سوریه تاثیر گذار بوده است. با این وجود، به نظر می‌رسد که دولت اسلامی دچار یک افول اساسی شده تا جایی که توانایی تاثیر گذاری بر گستره قابل توجهی از سرزمین‌های قبلی را از دست داده است. در این راستا، با توجه به اهمیت موضوع، این پژوهش بدنبال تبیین زمینه‌ها و عوامل تاثیر گذار بر افول داعش در سطح مجموعه امنیتی خاورمیانه است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد، در سطح داخلی، بحران مشروعیت و فرسایش گفتمان خلافت، ناکارآمدی در حکمرانی و مدیریت سرزمین، شکاف‌های ساختاری و سازمانی داعش، گسست اجتماعی و انزوای داعش از جامعه محلی، و در سطح منطقه‌ای و بین‌المللی، شکل‌گیری ائتلاف‌های نظامی چندجانبه و گسترش عملیات ضد داعش، تخریب شبکه‌های مالی و اقتصادی داعش و فشارهای اطلاعاتی و امنیتی بین‌المللی از عوامل افول دولت اسلامی محسوب می‌شوند. روش تحقیق در این پژوهش توصیفی-تحلیلی و بر مبنای روش کیفی و روش گردآوری داده‌ها منابع کتابخانه‌ای و اینترنتی می‌باشد.
کلیدواژه‌ها: داعش، عوامل داخلی، عوامل منطقه‌ای، اجماع بین‌المللی.	
تاریخچه مقاله تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۴/۲۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۹/۲۷	

استناد به این مقاله: بختیاری، محمدرضا، طاهری، احمد رضا و پویا، مریم. (۱۴۰۴). زمینه‌ها و عوامل افول داعش؛ داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی. پژوهش‌های روابط بین‌الملل، ۱۵(۳)، ۲۲۱-۲۳۹. doi: 10.22034/irr.2026.585278.2865

© نویسنده(گان)

ناشر: انجمن ایرانی روابط بین‌الملل

ظهور و گسترش داعش اگرچه در مدت کوتاهی نقشه امنیتی عراق و سوریه را دگرگون کرد، اما روند افول و فروپاشی این گروه نیز به همان اندازه سریع و در عین حال چندلایه بود. از سال ۲۰۱۵ به بعد، مجموعه‌ای از تحولات میدانی، سیاسی و اجتماعی در عراق و سوریه شکل گرفت که به تدریج ستون‌های اصلی قدرت داعش را سست کرد. تجربه چند ساله حاکمیت داعش در مناطق اشغالی نشان داد که این گروه، برخلاف تصویر اولیه‌ای که از «خلافتی پایدار» ارائه می‌کرد، با بحران‌های عمیق درونی مواجه بوده است؛ بحران‌هایی که ریشه در شیوه حکمرانی، ساختار ایدئولوژیک، سازمان نظامی و پایگاه اجتماعی آن داشت. پژوهش‌های داخلی متعدد - تحلیل‌های دهقانی فیروزآبادی (۱۴۰۰)، متقی (۱۴۰۱) و میرزایی (۱۴۰۲) - نشان داده‌اند که خشونت افراطی، ناکارآمدی اداری، فساد گسترده و ناتوانی در ایجاد نظم باثبات، از مهم‌ترین عواملی بود که مشروعیت اجتماعی داعش را فرسایش داد و زمینه فروپاشی درونی آن را فراهم کرد. در سطح بیرونی نیز تحولات منطقه‌ای و بین‌المللی نقش مهمی در محدودسازی قدرت داعش داشتند. بازسازی نسبی ظرفیت دولت عراق، تغییر رویکردهای امنیتی در سوریه، افزایش هماهنگی میان بازیگران محلی، و شکل‌گیری عملیات‌های گسترده ضدتروریستی، فضای مانور این گروه را به شدت کاهش داد. گزارش‌های منتشرشده از مراکز پژوهشی بین‌المللی نشان می‌دهد که قطع منابع مالی، محدود شدن امکان جابه‌جایی نیرو، و از دست رفتن «عمق استراتژیک» در مرزهای عراق و سوریه، تأثیر مستقیم بر تحلیل توان عملیاتی داعش داشت. این عوامل در کنار فشارهای سیاسی و اطلاعاتی، ساختار فرماندهی و شبکه‌های ارتباطی این گروه را دچار فروپاشی تدریجی کرد.

در این میان، نقش جمهوری اسلامی ایران و جبهه مقاومت در روند مقابله با داعش جایگاه ویژه‌ای دارد. مطالعات منتشرشده از جمله متقی (۱۴۰۲)، نقیب‌زاده (۱۴۰۱)، بر این نکته تأکید دارند که حمایت ایران از دولت‌های قانونی عراق و سوریه، تقویت نیروهای محلی، و حضور مستشاری در عملیات‌های حساس، از عناصر کلیدی تغییر موازنه قدرت علیه داعش بوده است. این اقدامات موجب شد که ظرفیت دفاعی دولت‌ها تقویت شود و امکان بازپس‌گیری بخش‌های وسیعی از سرزمین‌ها فراهم آید. با این حال، پایان یافتن خلافت سرزمینی داعش به معنای حذف کامل این گروه نیست. بسیاری از مطالعات جدید نشان می‌دهد که داعش پس از فروپاشی ساختار حکومتی خود، به سمت الگوی شبکه‌ای و هسته‌ای حرکت کرده و تلاش می‌کند در شرایط خلأ امنیتی، بی‌ثباتی سیاسی و نارضایتی اجتماعی، بار دیگر بازتولید

شود. بنابراین، تحلیل سقوط داعش نه به‌عنوان پایان یک تهدید، بلکه به‌منزله تغییر شکل یک بازیگر خشونت‌محور اهمیت می‌یابد. بر همین اساس، در ادامه ابتدا عوامل داخلی سقوط داعش بررسی می‌شود، سپس عوامل منطقه‌ای و بین‌المللی تحلیل می‌گردد، و در نهایت نقش جمهوری اسلامی ایران و جبهه مقاومت در شکست این گروه مورد واکاوی قرار خواهد گرفت.

۱. چارچوب نظری تحقیق

در شکل‌گیری فرایندهای سیاسی و متغیرهای گوناگونی تأثیر گذار است که از جمله این متغیرها می‌توان به ساختار نظام بین‌الملل، الگوهای منطقه‌ای، خصوصیات روحی و روانی تصمیم‌گیرندگان دستگاه سیاستگذاری خارجی، ساختار حکومتی و غیره اشاره کرد. با توجه به موضوع این پژوهش که بررسی عوامل تأثیر گذار بر افول داعش است نوعی چهارچوب تحلیلی لازم است که راهنمای پژوهش حاضر باشد. به عبارتی، در هر حوزه علمی - تحقیقی، ضرورت ایجاد می‌کند تا نوعی مدل‌لوژی مناسب برای گردآوری، طبقه‌بندی و تجزیه و تحلیل اطلاعات انتخاب شود. یکی از مهمترین گرایش‌ها در مباحث مدل‌لوژیک، بویژه در روابط بین‌الملل، مبحث سطح تحلیل است. سطح تحلیل یعنی سطحی که از پایگاه آن به مسائل بین‌المللی نگریسته می‌شود. این پایگاه به شناخت، وصف، تجزیه و تحلیل و بالاخره تفسیر انسان جهت می‌دهد مبحث «سطح تحلیل» بدین معنا، متضمن فرایندی است که مرجع جمع‌آوری اطلاعات و تجزیه و تحلیل پژوهشگر را مشخص نماید (Seifzadeh, 1993: 29). این پژوهش در راستای بررسی مسئله مورد نظر، ابتدا سطوح تحلیلی را که پژوهشگران عرصه روابط بین‌الملل مطرح نموده‌اند مورد بررسی قرار خواهد داد و در پایان بر سطوح تحلیلی که می‌تواند چرایی افول داعش را تبیین نماید، تمرکز خواهد نمود.

کنت والتز در کتاب انسان، دولت و جنگ در تبیین علل جنگ در روابط بین‌الملل، به سه سطح تحلیل در روابط بین‌الملل اشاره می‌کند: ۱. سطح تحلیل یا تصویر نخست از روابط بین‌الملل، که بر سرشت و رفتار انسان تأکید می‌کند؛ ۲. سطح تحلیل یا تصویر دوم از روابط بین‌الملل، که بر ساختار متفاوت سازمان داخلی دولت‌ها تأکید می‌کند؛ ۳. سطح تحلیل یا تصویر سوم از روابط بین‌الملل، که بر آنا‌رشی نظام بین‌الملل تأکید می‌کند (Waltz, 2001: 3-12). دیوید سینگر سطوح تحلیل را به دو دسته خرد و کلان تقسیم می‌کند. سطح تحلیل خرد به پژوهشگر اجازه می‌دهد با تمرکز بر روی کشورهای عضو نظام بین‌الملل تفاوت‌ها را میان بازیگران نظام بین‌الملل ببیند و از یکسان‌نگری که اغلب از سطح تحلیل کلان ناشی می‌شود پرهیز کند. سینگر سطح کلان را سطحی توصیف می‌کند که به پژوهشگر

اجازه می دهد روابط بین الملل را در کلیت آن مطالعه کند (Singer, 1961: 80-83). از دید سینگر انتخاب سطح تحلیل بر اساس نیازهای تحقیق پژوهشگر انجام می شود و پژوهشگر نمی تواند در ادامه کار پژوهش، جهت گیری خود را در انتخاب سطح تحلیل عوض نماید. در انتخاب سطح تحلیل نیز پژوهشگر می بایست از پیامد های قابلیت های توصیفی، توضیحی و پیش بینی چنین انتخابی آگاهی کامل داشته باشد (Singer, 1961: 90-91). در نهایت پاتریک مورگان در یک تقسیم بندی کامل تر سطوح تحلیل را به پنج سطح تقسیم می کند:

۱- فرد: مبادلات کشور ها نهایتا نتیجه تصمیمات و رفتار افرادی همچون روسای جمهور و وزرای خارجه می باشد و این مبادلات می باید مطالعه و توضیح داده شود.

۲- نهادهای تصمیم گیری: مبادلات کشورها همچنین نتیجه تصمیمات و اقدامات گروههای کوچکی همچون کابینه، دفتر سیاسی، و به وسیله گروههای بزرگتری همچون دستگاههای اداری، گروههای ذینفع یا نخبگان می باشد و بنابراین ما باید بر رفتار درون و بین این گروهها تمرکز کنیم.

۳- ملت کشورها: سیاست بین الملل به وسیله اقدامات ملت کشورها تعیین می شود، نتیجه آنکه ما می بایست شکل گیری سیاست خارجی و رفتار ملت- کشور را به شکل یکپارچه و به عنوان یک واحد کامل در نظر بگیریم.

۴- مجموعه های منطقه ای: کشورها به تنهایی اقدام نمی کنند. مبادلات بین المللی در دسته بندیها، یا گروه بندی از کشور ها، همچون گروه بندی های منطقه ای، اتحادها، گروه بندیهای ایدئولوژیک و گروه بندیهای رای گیری در سازمان ملل متحد انجام می شود.

۵- نظام بین الملل: سیاست بین الملل در کل یک نظام را تشکیل میدهد. نظام و تغییراتش همیشه بیش از هر چیز دیگر، رفتار کشورها را تعیین می کنند. بنابراین بهترین شیوه برای درک و فهم سیاست بین الملل مطالعه نظام بین الملل می باشد و نه اعضای نظام بین الملل (Morgan, 1987: 10-11). در این راستا، به نظر می رسد با توجه به نقش سطح تحلیل در تبیین پدیده های بین المللی، چرایی افول داعش را می توان در سه سطح داخلی، منطقه ای و بین المللی مورد بررسی قرار داد.

۲- عوامل داخلی افول داعش

سقوط سریع داعش را نمی توان تنها به مداخله نظامی نیروهای خارجی یا فشارهای منطقه ای نسبت داد؛ بخش مهمی از فروپاشی این گروه ریشه در بحرانهای درونی و ساختاری داشت که به تدریج مشروعیت، انسجام و کارآمدی آن را از بین برد. همان گونه که برخی تحلیل ها نیز اشاره کرده اند داعش

در عمل نتوانست میان گفتمان ایدئولوژیک خود با الزامات حکمرانی، مدیریت منابع و رضایت جامعه محلی هماهنگی ایجاد کند، و همین امر بستر فروپاشی داخلی آن را فراهم ساخت. به عبارتی دیگر، «ناتوانی در تبدیل گفتمان جهادی به نظام حکمرانی پایدار» از جمله عوامل کلیدی سقوط داعش بود (McCants, 2015: 36-37). در ادامه، شش محور اصلی این بحران داخلی بررسی می‌گردد.

۱-۲- بحران مشروعیت و فرسایش گفتمان خلافت

نخستین نشانه‌های فروپاشی داعش را باید در تضعیف مشروعیت ایدئولوژیک جست‌وجو کرد. ادعای داعش برای احیای خلافت اسلامی در سال ۲۰۱۴ با استقبال نسبی از سوی گروه‌های جهادی و جوامع حاشیه‌ای همراه شد، زیرا این گروه خود را به‌عنوان نیرویی در برابر «دولت‌های فاسد» معرفی می‌کرد. با این حال، عملکرد واقعی داعش با گفتمان اعلام‌شده فاصله زیادی داشت. خشونت‌های گسترده علیه غیرنظامیان، اقلیت‌های مذهبی و حتی مسلمانان سنی مخالف، باعث شد این گفتمان از مشروعیت اولیه خود بکاهد (Cordesman, 2019: 39). مشروعیت داعش از نوع «کارکردی» بود؛ یعنی تا زمانی که بتواند امنیت و نظم را در قلمرو خود فراهم کند، می‌تواند حمایت جامعه را جلب کند. با این حال، سیاست‌های داعش در قبال قبایل محلی و گروه‌های سنی که حاضر به بیعت نبودند، باعث شد حمایت اجتماعی اولیه به سرعت کاهش یابد. علاوه بر این، رد مشروعیت از سوی علمای دینی و نهادهای مذهبی در جهان اسلام (Masoom, 2016: 22-23) نیز به تضعیف گفتمان خلافت کمک کرد.

۲-۲- ناکارآمدی در حکمرانی و مدیریت سرزمین

دومین عامل، ناتوانی داعش در اداره پایدار مناطق تصرف‌شده بود. ساختار حکمرانی داعش فاقد تخصص اداری و نظم اقتصادی بود. دستگاه مالی این گروه عمدتاً بر اخاذی، غارت و مالیات‌ستانی اجباری استوار بود، در حالی که هیچ سازوکار مؤثری برای ارائه خدمات عمومی وجود نداشت (RAND Corporation, 2023: 45). با ادامه جنگ و قطع دسترسی به منابع نفتی، اقتصاد درونی داعش فلج شد و بسیاری از نیروهای آن که به امید درآمد جذب شده بودند، دچار سرخوردگی شدند. این ناتوانی در حکمرانی باعث شد که داعش نتواند از یک «جنش شورشی» به یک «نظام مستقر» تبدیل شود. ساختار اداری داعش در بهترین حالت به یک شبکه ضعیف از فرماندهان نظامی و مأموران امنیتی محدود می‌شد، بدون وجود نهادهای مستقل برای آموزش، بهداشت یا زیرساخت‌ها.

۳-۲- شکاف‌های ساختاری و سازمانی داعش

سوم، رقابت‌های درونی و بحران انسجام سازمانی از عوامل کلیدی فروپاشی داعش بود. از سال ۲۰۱۶ به بعد، درگیری‌های داخلی میان شاخه‌های مختلف داعش، به‌ویژه میان فرماندهان میدانی و شورای رهبری، شدت گرفت. این رقابت‌ها اغلب بر سر تقسیم منابع، دسترسی به مناصب یا اختلافات ایدئولوژیک بود. از دست رفتن پیوندهای سازمانی و حذف فرماندهان باتجربه، موجب شد توان نظامی و اطلاعاتی گروه به‌طور محسوسی کاهش یابد (Mills, 2018: 135). این شکاف‌ها به‌ویژه پس از مرگ البغدادی (۲۰۱۹) تشدید شد، زیرا جانشینان او نتوانستند انسجام لازم را در سطح سازمانی حفظ کنند.

۴-۲- ضعف اقتصادی، فرسایش منابع مالی و سقوط اقتصاد جنگ

چهارمین عامل، وابستگی بیش از حد داعش به منابع مالی محدود بود. این گروه از کنترل قلمرو و منابع مالی مرتبط با آن (نفت، مالیات، قاچاق) تغذیه می‌کرد، اما با از دست رفتن مناطق اصلی مثل موصل و رقه، درآمدهای آن از بین رفت. داعش در سال‌های اخیر به‌طور کامل وابسته به یک «اقتصاد جنگی» بود که در آن تولید و تجارت جایی نداشت. قطع خطوط لجستیکی و تخریب تأسیسات نفتی باعث شد ستون فقرات مالی گروه از میان برود. این وضعیت به‌ویژه پس از تحریم‌های بین‌المللی علیه شبکه‌های مالی داعش (مثل عملیات بانکی در ترکیه و لبنان) تشدید شد (Olidort, 2016: 9-11).

۴-۲- فرسایش نیروی انسانی و ریزش نیروهای خارجی

فرسایش نیروی انسانی و تغییر ترکیب جمعیتی درون گروه بود. با آغاز ضدحملات گسترده در عراق و سوریه، شمار زیادی از نیروهای خارجی که در سال‌های اوج جذب شده بودند، یا کشته شدند یا فرار کردند. پس از سال ۲۰۱۶ روند جذب نیرو از خارج تقریباً متوقف شد و داعش مجبور شد برای جبران کمبود نیرو، از اقشار فقیر مناطق اشغالی استفاده کند. این تغییر در ترکیب نیروها به‌طور مستقیم بر کیفیت نظامی و اطلاعاتی گروه تأثیر گذاشت. بسیاری از این نیروها نه آموزش نظامی داشتند و نه وفاداری ایدئولوژیک (Wimmen, 2016: 7-8). به تدریج فاصله میان هسته‌های ایدئولوژیک و نیروهای میدانی افزایش یافت و توان بسیج سیاسی و نظامی سازمان کاهش پیدا کرد.

۴-۲- گسست اجتماعی و انزوای داعش از جامعه محلی

در نهایت، گسست اجتماعی میان داعش و جوامع تحت حاکمیتش عامل دیگری در فروپاشی داخلی بود. در آغاز، برخی گروه‌های قبیله‌ای و جوامع حاشیه‌ای در عراق و سوریه به امید بازسازی نظم یا مقابله با فساد حکومت مرکزی از داعش حمایت کردند، اما خشونت و سیاست‌های تبعیض‌آمیز این

گروه، به‌ویژه علیه اقلیت‌های مذهبی، باعث شد که همین جوامع به مخالفت آشکار با آن برخیزند. سیاست‌های داعش در قبال زنان و کودکان، از جمله فروش برده‌ها و اجبار به ازدواج، تصویر آن را از یک نیروی رهایی‌بخش به یک قدرت اشغالگر تغییر داد. این گسست اجتماعی به‌طور مستقیم در شکست داخلی آن نقش داشت، زیرا جوامع محلی شروع به همکاری با نیروهای ضد داعش کردند (Thrall, 2017:27-28). در مجموع، سقوط داخلی داعش حاصل مجموعه‌ای از فرآیندهای فرسایشی بود که از درون ساختار سازمانی و اجتماعی آن آغاز شد. بحران مشروعیت، ناتوانی در حکمرانی، شکاف‌های سازمانی، فرسایش نیروهای انسانی، وابستگی به اقتصاد جنگ و گسست اجتماعی، دست‌به‌دست هم دادند تا بنیان خلافت را در سطح درونی متلاشی کنند. برآیند این عوامل، کاهش شدید کارایی نظامی و اطلاعاتی، بی‌اعتمادی میان سطوح رهبری و نیروهای میدانی، و در نهایت فروپاشی ساختار سرزمینی داعش بود. بدین ترتیب، پیش از آن‌که فشارهای نظامی خارجی به اوج رسد، زمینه زوال این گروه از درون شکل گرفته بود.

۳- عوامل منطقه‌ای و بین‌المللی افول داعش

سقوط داعش نتیجه هم‌زمانی عوامل درونی و فشارهای منطقه‌ای و بین‌المللی بود. اگرچه بحران‌های داخلی مانند فرسایش مشروعیت و ناکارآمدی اداری نقش اساسی در تضعیف این گروه داشتند، اما شکست نهایی داعش بدون هماهنگی نظامی، اقتصادی و اطلاعاتی گسترده منطقه‌ای و جهانی قابل تصور نبود. پس از سال ۲۰۱۴، ائتلاف‌های چندجانبه، عملیات‌های نظامی گسترده، قطع منابع مالی و فشارهای اطلاعاتی به‌صورت تدریجی بنیان نظامی، اقتصادی و سیاسی داعش را متلاشی کردند. تحلیل‌های اخیر نشان می‌دهند که این فرآیند نه تنها نتیجه تحرکات نظامی، بلکه حاصل تغییر در دینامیک‌های ژئوپلیتیکی منطقه و همکاری‌های غیرمعمول میان بازیگران سستی و غیردولتی بود. در ادامه، چهار محور اصلی این عوامل بررسی می‌گردد.

۳-۱- شکل‌گیری ائتلاف‌های نظامی چندجانبه و گسترش عملیات ضد داعش

اولین عامل کلیدی، هماهنگی نظامی بین کشورهای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای برای مقابله با داعش بود. پس از اعلام خلافت داعش در سال ۲۰۱۴، ایالات متحده ائتلافی ۶۰ کشوره برای مقابله با این گروه تشکیل داد که شامل کشورهای غربی، عرب منطقه و حتی برخی بازیگران منطقه‌ای مثل ایران و روسیه بود (Pecht, 2016: 3-4). این ائتلاف با ترکیبی از حملات هوایی، آموزش نیروهای محلی و حمایت

لجستیکی، نقش اصلی در تضعیف داعش را ایفا کرد. یکی از نقاط عطف در این فرآیند، حملات هوایی گسترده علیه زیرساخت‌های داعش بود. از سال ۲۰۱۴ تا ۲۰۱۷، ائتلاف بیش از ۳۴,۰۰۰ حمله هوایی علیه مواضع داعش در عراق و سوریه انجام داد که منجر به تخریب مراکز فرماندهی، انبارهای سلاح و خطوط لجستیکی این گروه شد. به‌ویژه حملات هوایی به خطوط نفتی داعش باعث کاهش ۷۰٪ درآمدهای نفتی آن شد (Rachidi, 2019:8-9). در سطح زمینی نیز همکاری میان نیروهای محلی و بین‌المللی حیاتی بود. بازپس‌گیری موصل (۲۰۱۷) و رقه (۲۰۱۷) نمونه‌هایی از عملیات‌های مشترک با حمایت هوایی بود که داعش را از دو جبهه تحت فشار قرار داد. این عملیات‌ها نشان دادند که داعش قادر به مقاومت در برابر یک جبهه متحد نظامی نیست، زیرا ساختار سازمانی آن بر سرعت و غافلگیری استوار بود.

۲-۳- نقش دولت‌های منطقه‌ای در مهار جغرافیایی داعش

عامل دوم، تغییر در رفتار دولت‌های منطقه‌ای و تشدید اقدامات امنیتی بود. در سال‌های ابتدایی بحران سوریه و عراق، ضعف کنترل مرزها و رقابت‌های ژئوپلیتیکی میان کشورهای منطقه، فضای مناسبی برای گسترش داعش فراهم کرده بود. با این حال، با افزایش تهدید داعش، بسیاری از دولت‌های منطقه‌ای سیاست‌های خود را تغییر دادند. کنترل شدیدتر مرزها یکی از اقدامات کلیدی بود. دولت ترکیه، که در سال‌های اولیه کنترل محدودی بر مرزهای خود داشت، از سال ۲۰۱۶ به بعد سیاست‌های سخت‌گیرانه‌تری برای جلوگیری از عبور جنگجویان خارجی اتخاذ کرد. ساخت دیوار مرزی و استقرار نیروهای نظامی در مناطق مرزی باعث شد جریان نیروهای داوطلب به داعش کاهش یابد (Al-Faqir, 2018: 5-6). در سطح عراق، بازسازی نسبی ساختار نظامی و امنیتی دولت مرکزی با حمایت ایران و ائتلاف بین‌المللی منجر به عملیات‌های گسترده‌ای علیه داعش شد. بازپس‌گیری موصل در سال ۲۰۱۷ نشان داد که با همکاری نیروهای محلی (مثل الحشد الشعبی)، پشتیبانی منطقه‌ای و حمایت بین‌المللی می‌توان ساختار سرزمینی داعش را به‌طور جدی تضعیف کرد (Blanchard & Humud, 2018:19-21). همچنین، هماهنگی میان دولت‌های منطقه برای قطع کمک‌های مالی و نظامی به داعش نقش داشت. علیرغم تردیدهای اولیه، کشورهایی مانند عربستان سعودی و امارات متحده عربی در سال‌های بعدی اقداماتی برای جلوگیری از قاچاق نفت و کمک‌های مالی به داعش انجام دادند.

۳-۳- تخریب شبکه‌های مالی و اقتصادی داعش

عامل سوم، تضعیف تدریجی منابع مالی داعش در سطح جهانی بود. در دوره اوج قدرت، داعش توانسته بود با استفاده از منابع نفتی، قاچاق آثار باستانی، مالیات‌ستانی و شبکه‌های مالی غیررسمی درآمد قابل توجهی کسب کند. برآوردهای اولیه نشان می‌دهد که در سال ۲۰۱۵، داعش بیش از ۲ میلیارد دلار درآمد سالانه داشت (Riedel, 2015: 43-44). با این حال، از سال ۲۰۱۵ به بعد، مجموعه‌ای از اقدامات بین‌المللی برای قطع منابع مالی داعش آغاز شد: حملات هوایی به تأسیسات نفتی: تخریب خطوط لجستیکی و تأسیسات نفتی داعش در عراق و سوریه باعث کاهش چشمگیر درآمدهای نفتی شد. این اقدامات منجر به کاهش ۸۰٪ درآمدهای نفتی داعش از سال ۲۰۱۵ تا ۲۰۱۷ شد. نظارت بر شبکه‌های بانکی: شورای امنیت سازمان ملل متحد با تصویب قطعنامه ۲۲۵۳ (۲۰۱۵) فشارهای حقوقی و اقتصادی بر شبکه‌های حامی داعش را افزایش داد. این اقدامات باعث شد بانک‌ها و مؤسسات مالی منطقه‌ای انتقال منابع به داعش را محدود کنند (Rachidi, 2019: 12-14). محدود کردن قاچاق آثار باستانی: سازمان‌های بین‌المللی مانند یونسکو با همکاری کشورهای منطقه، فروش قاچاقی آثار تاریخی کشف‌شده از مناطق تحت کنترل داعش را متوقف کردند (Thrall & Goepner, 2017: 19-20). این اقدامات ترکیبی باعث شد داعش به تدریج بخش مهمی از منابع مالی خود را از دست بدهد و در تأمین هزینه‌های نظامی و اداری با مشکل مواجه شود.

۴-۳- اجماع جهانی و فشارهای اطلاعاتی و امنیتی بین‌المللی

آخرین عامل، گسترش همکاری‌های اطلاعاتی و امنیتی میان دولت‌ها برای شناسایی و نابودی شبکه‌های داعش بود. پس از افزایش حملات تروریستی در اروپا و خاورمیانه، بسیاری از کشورها همکاری‌های اطلاعاتی خود را در زمینه مبارزه با داعش گسترش دادند. این همکاری‌ها شامل تبادل اطلاعات درباره جنگجویان خارجی، شبکه‌های مالی و مسیرهای ارتباطی این گروه بود (Ahrari, 2017: 17-18). یکی از موفق‌ترین اقدامات در این زمینه، عملیات‌های تهاجمی اطلاعاتی برای نفوذ به شبکه‌های داعش بود. نیروهای اطلاعاتی ایالات متحده، روسیه و ایران در برخی موارد بدون اعلام رسمی با هم همکاری کردند تا اطلاعات استخباراتی کلیدی را به اشتراک بگذارند. به‌عنوان مثال، اطلاعات به‌دست‌آمده از شنوهای مشترک به شناسایی مکان ابوبکر البغدادی در سال ۲۰۱۹ کمک کرد (Malet, 2019: 5-6). همچنین، فعالیت‌های ضدتروریستی در سطح محلی نقش مهمی داشت. نیروهای اطلاعاتی عراق و سوریه با حمایت بین‌المللی موفق شدند بسیاری از شبکه‌های زیرزمینی داعش را در شهرهای تحت کنترل شناسایی و نابود کنند (Masoom, 2016: 11) این اقدامات باعث شد داعش نتواند از جامعه محلی

برای بازتولید نیروهای خود استفاده کند. سقوط داعش حاصل ترکیبی از فشارهای منطقه‌ای و بین‌المللی بود که در سطح نظامی، اقتصادی و اطلاعاتی به این گروه وارد شد. شکل‌گیری ائتلاف‌های نظامی چندجانبه، تشدید کنترل مرزها توسط دولت‌های منطقه‌ای، قطع منابع مالی و فشارهای اطلاعاتی همگی در تضعیف توانایی داعش برای مقاومت نقش داشتند. «تضعیف داعش نتیجه هم‌زمانی فرآیندهای داخلی و فشارهای بیرونی بود که هیچ‌کدام به‌تنهایی کافی نبود» (Jones & Libicki, 2018: 34). این تجربه نشان داد که حتی گروه‌های تروریستی قدرتمند در برابر یک جبهه متحد نظامی، اقتصادی و اطلاعاتی ناتوان خواهند ماند.

۴- نقش جمهوری اسلامی ایران و جبهه مقاومت در سقوط داعش

در کنار عوامل داخلی و فشارهای منطقه‌ای و بین‌المللی، یکی از مؤثرترین عناصر در روند شکست داعش، نقش جمهوری اسلامی ایران و مجموعه نیروهایی بود که در ادبیات سیاسی منطقه با عنوان «جبهه مقاومت» شناخته می‌شوند. این جبهه که شامل جمهوری اسلامی ایران، دولت سوریه، برخی نیروهای مردمی عراق، حزب الله لبنان و گروه‌هایی از نیروهای داوطلب منطقه‌ای است، در سال‌های اوج گسترش داعش نقش مهمی در مهار و عقب‌راندن این گروه ایفا کرد. بسیاری از تحلیلگران معتقدند که حضور فعال این مجموعه در میدان نبرد، به‌ویژه در سال‌های ۲۰۱۴ تا ۲۰۱۸، یکی از عوامل تعیین‌کننده در جلوگیری از تثبیت خلافت داعش و بازپس‌گیری مناطق اشغالی بود.

۱-۴- نقش جمهوری اسلامی ایران در سازماندهی و تقویت نیروهای محلی در عراق

پس از سقوط موصل در ژوئن ۲۰۱۴ و گسترش سریع داعش در بخش‌های وسیعی از عراق، ساختار نظامی این کشور با بحران جدی مواجه شد. فروپاشی برخی واحدهای ارتش عراق و ضعف آمادگی نظامی در برابر حملات داعش، خطر پیشروی این گروه به سمت بغداد را افزایش داد. در چنین شرایطی، ایران از نخستین کشورهای همسایه بود که به درخواست دولت عراق برای مقابله با داعش پاسخ داد و حمایت‌های نظامی و مستشاری خود را آغاز کرد (Khatib, 2014: 8). یکی از مهم‌ترین ابعاد این حمایت، کمک به سازماندهی نیروهای مردمی عراق بود. پس از صدور فتوای جهاد کفایی توسط آیت‌الله سیستانی در سال ۲۰۱۴، نیروهای داوطلب مردمی در قالب تشکیلاتی موسوم به «الحشد الشعبی» شکل گرفتند (Kaválek, 2015: 37-39). ایران نقش مهمی در آموزش، سازماندهی و پشتیبانی این نیروها ایفا کرد و به ایجاد هماهنگی میان آنها و ارتش عراق کمک نمود. این نیروها در بسیاری از عملیات‌های

کلیدی علیه داعش، از جمله آزادسازی تکریت، فلوجه و موصل مشارکت داشتند. برخی پژوهش‌ها نشان می‌دهد که نقش نیروهای مردمی عراق در توقف پیشروی داعش بسیار حیاتی بود، زیرا این نیروها توانستند خلأ ایجاد شده در ساختار امنیتی عراق را تا حدی جبران کنند (Shawn, 2023: 418). همچنین حضور مستشاران نظامی ایرانی در کنار نیروهای عراقی باعث شد هماهنگی عملیاتی و انتقال تجربیات جنگی افزایش یابد. این همکاری‌ها به تدریج توان دفاعی عراق را تقویت کرد و زمینه را برای عملیات‌های گسترده آزادسازی مناطق اشغالی فراهم ساخت.

۲-۴- حمایت جمهوری اسلامی ایران از دولت سوریه و جلوگیری از فروپاشی ساختار حاکمیتی

در سوریه نیز نقش ایران در مقابله با داعش اهمیت قابل توجهی داشت. در سال‌های ابتدایی بحران سوریه، ضعف کنترل دولت مرکزی در برخی مناطق باعث شد گروه‌های افراطی از جمله داعش بتوانند بخش‌هایی از شرق و شمال این کشور را تحت کنترل خود درآورند. در چنین شرایطی، ایران با ارائه حمایت‌های نظامی، مستشاری و لجستیکی از دولت سوریه تلاش کرد مانع فروپاشی کامل ساختار حاکمیتی این کشور شود. یکی از ابعاد مهم این حمایت، تقویت توان عملیاتی ارتش سوریه و ایجاد هماهنگی میان نیروهای مختلف حامی دولت بود. ایران با کمک به آموزش نیروهای محلی و سازماندهی واحدهای دفاعی مردمی، به افزایش ظرفیت نظامی دولت سوریه در مقابله با داعش کمک کرد این اقدامات به‌ویژه در مناطقی مانند حلب، تدمر و دیرالزور اهمیت داشت، زیرا کنترل این مناطق می‌توانست توازن قدرت در جنگ سوریه را تغییر دهد. از دیدگاه برخی تحلیلگران، حمایت ایران از دولت سوریه باعث شد داعش نتواند از خلأ قدرت در این کشور برای گسترش بیشتر قلمرو خود استفاده کند. به بیان دیگر، اگر ساختار دولت سوریه به‌طور کامل فرو می‌پاشید، احتمال گسترش خلافت داعش در بخش‌های وسیع‌تری از منطقه وجود داشت (Stern & Berger, 2015: 138-141).

۳-۴- نقش حزب‌الله لبنان و نیروهای هم‌پیمان در میدان نبرد

در کنار ایران، حزب‌الله لبنان نیز نقش مهمی در مقابله با داعش ایفا کرد. این گروه که پیش از بحران سوریه تجربه قابل توجهی در جنگ‌های نامتقارن داشت، در برخی از جبهه‌های اصلی جنگ علیه گروه‌های افراطی حضور فعال داشت. نیروهای حزب‌الله در عملیات‌های متعددی در مناطق مرزی سوریه و لبنان و همچنین در برخی جبهه‌های داخلی سوریه مشارکت کردند (Slincy, 2015: 65-66). حضور این نیروها از چند جهت اهمیت داشت. نخست، تجربه عملیاتی و سازماندهی بالای آنها به افزایش توان

رزمی نیروهای متحد دولت سوریه کمک کرد. دوم، حزب الله نقش مهمی در محافظت از مناطق مرزی لبنان ایفا کرد و مانع از گسترش نفوذ داعش به داخل این کشور شد. سوم، همکاری عملیاتی میان حزب الله، ارتش سوریه و سایر نیروهای هم‌پیمان باعث ایجاد نوعی هماهنگی نظامی در جبهه‌های مختلف جنگ شد. علاوه بر حزب الله، برخی نیروهای داوطلب از کشورهای منطقه نیز در قالب گروه‌های مختلف در جنگ علیه داعش مشارکت داشتند (Shamieh & Szenes, 2015: 78-79). این نیروها که عمدتاً در چارچوب همکاری با دولت‌های عراق و سوریه فعالیت می‌کردند، در عملیات‌های مختلف علیه داعش حضور داشتند و به افزایش ظرفیت نیروهای زمینی کمک کردند.

۴-۴- تأثیر راهبرد منطقه‌ای جبهه مقاومت بر توازن قدرت

در سطح کلان‌تر، نقش ایران و جبهه مقاومت را می‌توان در چارچوب یک راهبرد منطقه‌ای گسترده‌تر تحلیل کرد. این راهبرد بر جلوگیری از گسترش گروه‌های افراطی و حفظ توازن قدرت در منطقه متمرکز بود. از دیدگاه برخی پژوهشگران، حضور فعال ایران و متحدانش در میدان نبرد باعث شد داعش با یک جبهه منسجم در عراق و سوریه مواجه شود که توانایی مقاومت و ضدحمله را داشت (Shawn, 2023: 419). همچنین این حضور موجب شد روند بازپس‌گیری مناطق اشغالی سرعت بگیرد. عملیات‌هایی مانند آزادسازی تکریت، فلوجه، موصل و دیرالزور بدون مشارکت نیروهای مختلف جبهه مقاومت و هماهنگی آنها با ارتش‌های عراق و سوریه دشوار بود. این عملیات‌ها به تدریج قلمرو داعش را کوچک‌تر کردند و ساختار خلافت آن را از نظر جغرافیایی متلاشی ساختند. در نهایت، همکاری میان بازیگران مختلف در میدان نبرد باعث شد داعش نتواند از شکاف‌های سیاسی و امنیتی برای بازسازی قدرت خود استفاده کند. به همین دلیل، بسیاری از تحلیل‌ها تأکید می‌کنند که شکست داعش نتیجه مجموعه‌ای از عوامل بود که در میان آنها نقش ایران و نیروهای هم‌پیمان منطقه‌ای از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بود (Shawn, 2023: 420). در مجموع، جمهوری اسلامی ایران و نیروهای وابسته به جبهه مقاومت در سال‌های اوج قدرت داعش نقش مهمی در مهار و عقب‌راندن این گروه ایفا کردند. حمایت مستشاری و نظامی ایران از دولت‌های عراق و سوریه، سازماندهی نیروهای مردمی، مشارکت نیروهای هم‌پیمان مانند حزب الله و ایجاد هماهنگی عملیاتی در میدان نبرد، از جمله عواملی بود که به تضعیف تدریجی داعش کمک کرد. این اقدامات در کنار سایر عوامل داخلی و بین‌المللی، زمینه‌ی فروپاشی خلافت داعش را فراهم ساخت و مانع گسترش بیشتر این گروه در منطقه شد.

۵- تجزیه و تحلیل

فروپاشی خلافت سرزمینی داعش در سال‌های ۲۰۱۷ تا ۲۰۱۹ یکی از تحولات کلیدی در دهه اخیر امنیت منطقه‌ای خاورمیانه به‌شمار می‌رود. با آزادسازی شهرهای کلیدی موصل (عراق) و رقه (سوریه) و نهایتاً از دست دادن آخرین پایگاه‌های این گروه در شرق سوریه، ساختار شبه‌دولتی داعش که از سال ۲۰۱۴ شکل گرفته بود، به طور رسمی فروپاشید. با این حال، تحلیل‌های اخیر نشان می‌دهند که شکست نظامی و از دست دادن قلمرو لزوماً به معنای نابودی کامل داعش نیست. گروه‌های جهادی در تاریخ معاصر بارها نشان داده‌اند که پس از شکست سرزمینی، با تغییر ساختار سازمانی و راهبردی، می‌توانند به شکل‌های جدیدی از فعالیت بازگردند. این تحول در مورد داعش نیز قابل تعمیم است.

۵-۱- از خلافت سرزمینی تا شبکه‌های غیرمتمرکز

در دوران اوج قدرت، داعش توانسته بود بخش‌های وسیعی از عراق و سوریه را تحت کنترل خود درآورد و ساختاری شبه‌دولتی ایجاد کند. این ساختار شامل دستگاه‌های اداری، قضایی، نظامی و مالیاتی بود. «نخستین تلاش جدی گروه‌های جهادی برای تحقق پروژه دولت‌سازی جهادی» محسوب می‌شد. با این حال، همین تمرکز بر کنترل سرزمین، داعش را در برابر عملیات‌های نظامی گسترده آسیب‌پذیر کرد. حملات هوایی ائتلاف بین‌المللی، عملیات زمینی نیروهای محلی و فشارهای اطلاعاتی باعث شد داعش نتواند استحکام خود را در مناطق تحت کنترل حفظ کند (Rachidi, 2019: 15-16) سقوط موصل در سال ۲۰۱۷، که با مشارکت ارتش عراق، الحشد الشعبی و حمایت بین‌المللی صورت گرفت، یکی از ضربه‌های تعیین‌کننده به خلافت داعش بود. این شهر نه تنها بزرگ‌ترین پایگاه شهری داعش در عراق بود، بلکه از نظر نمادین نیز اهمیت داشت؛ زیرا البغدادی در مسجد جامع النوری رقه را اعلام خلافت کرده بود. از دست دادن موصل باعث شد داعش بخش مهمی از منابع مالی، زیرساخت‌های نظامی و ظرفیت تبلیغاتی خود را از دست بدهد (Kearney, 2019: 18) در سوریه نیز سقوط رقه در همان سال، با مشارکت نیروهای دموکراتیک سوریه (SDF) و حمایت هوایی ائتلاف بین‌المللی، ساختار سرزمینی داعش را به شدت ضربه زد. با این حال، برخلاف ادعای برخی تحلیلگران غربی، این شکست نظامی به معنای پایان کامل داعش نبود. در واقع، داعش با از دست دادن قلمرو، از یک بازیگر شبه‌دولتی به یک شبکه جهادی غیرمتمرکز تبدیل شد که توانایی مقاومت در برابر فشارهای نظامی را به شکل جدیدی به دست آورد.

۲-۵- بقای هسته‌های پنهان و فعالیت‌های شورشی

پس از فروپاشی خلافت، بسیاری از اعضای داعش به مناطق بیابانی عراق و سوریه، یا به شبکه‌های زیرزمینی شهری منتقل شدند. گزارش‌های امنیتی نشان می‌دهند که این هسته‌های پراکنده با استفاده از تاکتیک‌های جنگ چریکی، حملات پراکنده‌ای علیه نیروهای امنیتی و اهداف محلی انجام داده‌اند. بر اساس گزارش رند در سال‌های ۲۰۲۱ تا ۲۰۲۳، بیش از ۲۰۰ حمله توسط سلول‌های داعش در مناطق بیابانی دیاله و الانبار گزارش شده است. این حملات اغلب با هدف تضعیف نیروهای دولتی و ایجاد ناامنی در مناطق مرزی انجام شده‌اند (Shawn, 2023: 419). در سوریه نیز داعش با استفاده از شکاف‌های امنیتی میان نیروهای دولتی، SDF و گروه‌های شورشی، توانسته است در برخی مناطق نفوذ مجدد کند. «ضعف کنترل دولت مرکزی در مناطق بیابانی دیرالزور و حمص امکان بازگشت سلول‌های داعش را فراهم کرده است». این وضعیت نشان می‌دهد که داعش با وجود شکست نظامی، همچنان در بخشی از مناطق قدیمی خود حضور دارد.

۳-۵- گسترش شبکه‌های منطقه‌ای و جهانی

یکی از مهم‌ترین تحولات پس از سقوط خلافت، تقویت شاخه‌های منطقه‌ای داعش بود. گروه داعش خراسان (ISIS-K) در افغانستان، داعش در شمال آفریقا (ISCW) و شاخه‌های جنوب شرق آسیا (ISIS-Philippines) پس از سال ۲۰۱۹ فعال‌تر شدند. «این شاخه‌ها نه تنها مستقل از هسته مرکزی عمل می‌کنند، بلکه در برخی موارد توانسته‌اند قدرت بیشتری نسبت به هسته اصلی در سوریه و عراق به دست آورند» (Ababakr, 2022: 14-15). این گسترش به داعش امکان داده است تا در مناطقی دور از تمرکز ائتلاف بین‌المللی فعالیت کند. در خاورمیانه نیز داعش سعی کرده است از شکاف‌های سیاسی و اجتماعی در کشورهایی مانند یمن، لیبی و حتی ایران استفاده کند. «گروه‌های جهادی در مناطق مرزی سیستان و بلوچستان به طور غیرمستقیم تحت تأثیر داعش قرار گرفته‌اند» (Ababakr, 2022: 14-15). این موضوع نشان می‌دهد که داعش همچنان در تلاش است تا از ضعف کنترل مرزها و شکاف‌های قومی برای گسترش نفوذ خود استفاده کند.

۴-۵- چالش‌های پس از سقوط: زندانیان، خانواده‌ها و بازتولید افراط‌گرایی

یکی از چالش‌های بزرگ پس از سقوط خلافت، مدیریت زندانیان و خانواده‌های اعضای داعش است. هزاران نفر از اعضا و هواداران داعش در اردوگاه‌هایی مانند الهول در سوریه و زندان‌های عراق نگهداری

می‌شوند. بر اساس گزارش‌ها، «این افراد در شرایط نامناسب زندگی، بیشتر در معرض تبلیغات مجدد گروه‌های جهادی قرار دارند» و «در صورت نبود برنامه‌های مؤثر بازتربیتی، احتمال بازتولید افراط‌گرایی در میان این جمعیت وجود دارد» (Napoleoni, 2020: 175). از مباحث مطرح‌شده می‌توان دریافت که فرجام داعش دارای دو بعد متفاوت است: از یک سو، خلافت سرزمینی این گروه به طور کامل فروپاشیده و ساختار حکمرانی آن از بین رفته است. از سوی دیگر، بقای هسته‌های پراکنده، تقویت شبکه‌های منطقه‌ای و جهانی، و چالش‌های مدیریت زندانیان نشان می‌دهد که داعش به عنوان یک پدیده امنیتی هنوز پایان نیافته است. «شکست داعش نیازمند نه تنها فشار نظامی، بلکه استراتژی‌های جامع شامل بازسازی اقتصادی، مدیریت شکاف‌های اجتماعی و همکاری منطقه‌ای است». این تحلیل‌ها نشان می‌دهد که مبارزه با داعش در مرحله پس از خلافت نیازمند رویکردی چندبعدی است که فراتر از عملیات‌های نظامی باشد.

نتیجه‌گیری

این پژوهش به بررسی فرآیند ظهور، گسترش و سقوط داعش در بستر تحولات امنیتی و سیاسی خاورمیانه اختصاص یافت. در این پژوهش تلاش شد با نگاهی تحلیلی و مبتنی بر منابع پژوهشی، ابتدا زمینه‌های شکل‌گیری این گروه و سپس عوامل فول و فروپاشی خلافت آن بررسی شود. در سطح داخلی، بحران مشروعیت ایدئولوژیک، ناکارآمدی در حکمرانی، اختلافات درونی و فرسایش منابع انسانی و مالی از جمله عواملی بودند که به تضعیف تدریجی داعش انجامیدند. خشونت افراطی این گروه علیه جوامع محلی، سیاست‌های سرکوبگرانه و ناکارآمدی در مدیریت مناطق تحت کنترل، باعث شد بخش قابل توجهی از جمعیت محلی حمایت خود را از دست بدهند. علاوه بر این، اختلافات میان فرماندهان و رقابت‌های درون‌سازمانی نیز انسجام ساختار رهبری داعش را کاهش داد. در سطح منطقه‌ای و بین‌المللی نیز مجموعه‌ای از تحولات به فروپاشی خلافت داعش انجامید. شکل‌گیری ائتلاف‌های نظامی چندجانبه، افزایش حملات هوایی و عملیات‌های زمینی علیه مواضع داعش، و همچنین قطع منابع مالی و لجستیکی این گروه، فشارهای قابل توجهی بر آن وارد کرد. همکاری اطلاعاتی میان دولت‌ها و افزایش اقدامات امنیتی برای مقابله با شبکه‌های داعش نیز نقش مهمی در تضعیف این گروه داشت. این مجموعه اقدامات باعث شد داعش به تدریج بخش‌های مهمی از قلمرو خود را از دست بدهد و توانایی آن برای اداره مناطق تحت کنترل کاهش یابد. در میان این عوامل، نقش جمهوری اسلامی ایران و نیروهای هم‌پیمان آن در جبهه مقاومت نیز از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بود. حمایت مستشاری و نظامی ایران از

دولت‌های عراق و سوریه، مشارکت در سازماندهی نیروهای محلی و همکاری با سایر نیروهای هم‌پیمان منطقه‌ای، نقش مهمی در مهار پیشروی داعش ایفا کرد. در عراق، سازماندهی نیروهای مردمی و تقویت توان دفاعی ارتش این کشور باعث شد روند بازپس‌گیری مناطق اشغالی تسریع شود. در سوریه نیز حمایت ایران از دولت مرکزی به حفظ ساختار حاکمیتی و جلوگیری از فروپاشی کامل کشور کمک کرد. در کنار ایران، نیروهایی مانند حزب‌الله لبنان نیز در برخی از جبهه‌های مهم نبرد علیه داعش مشارکت داشتند و در تغییر توازن قوا نقش داشتند. با وجود شکست نظامی داعش و فروپاشی خلافت سرزمینی آن، بررسی‌های این فصل نشان می‌دهد که تهدید این گروه به طور کامل از بین نرفته است. داعش پس از دست دادن قلمرو، تلاش کرده است با تغییر راهبرد خود به یک شبکه جهادی غیرمتمرکز تبدیل شود. بقای هسته‌های مخفی در عراق و سوریه، فعالیت شاخه‌های منطقه‌ای در مناطق مختلف جهان و تداوم تبلیغات ایدئولوژیک در فضای مجازی نشان می‌دهد که این گروه همچنان ظرفیت‌هایی برای بازسازی محدود خود دارد. از این رو، بسیاری از پژوهشگران معتقدند که مرحله پس از خلافت، مرحله‌ای جدید در تحول سازمانی داعش محسوب می‌شود. در مجموع، نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که ظهور و سقوط داعش را باید در چارچوب مجموعه‌ای از عوامل ساختاری، سیاسی و امنیتی تحلیل کرد. ظهور این گروه تا حد زیادی محصول بحران‌های حکمرانی، شکاف‌های اجتماعی و رقابت‌های منطقه‌ای بود، در حالی که سقوط آن نتیجه هم‌زمانی فشارهای داخلی و خارجی به شمار می‌رود. تجربه داعش نشان داد که گروه‌های افراطی می‌توانند در شرایط بی‌ثباتی سیاسی و ضعف نهادهای دولتی به سرعت رشد کنند، اما در برابر ائتلاف گسترده منطقه‌ای و بین‌المللی و از دست دادن مشروعیت اجتماعی، با محدودیت‌های جدی مواجه خواهند شد. در نهایت، بررسی تجربه داعش اهمیت توجه به ریشه‌های سیاسی و اجتماعی افراط‌گرایی را برجسته می‌کند. مقابله صرفاً نظامی با چنین پدیده‌هایی نمی‌تواند به طور کامل تهدید آنها را از میان ببرد. ایجاد ثبات سیاسی، تقویت نهادهای حکمرانی، کاهش شکاف‌های اجتماعی و توسعه همکاری‌های منطقه‌ای از جمله اقداماتی است که می‌تواند از ظهور مجدد گروه‌های افراطی مشابه داعش جلوگیری کند. از این منظر، تحلیل روند ظهور و سقوط داعش نه تنها برای فهم تحولات گذشته خاورمیانه اهمیت دارد، بلکه می‌تواند در تدوین سیاست‌های امنیتی آینده نیز مورد توجه قرار گیرد.

References

- Ababakr, Amer (2022) The Reasons Behind the Rise of ISIS: An Analytical Perspective, Mediterranean Journal of Social Sciences, Vol 13 No 5, ISSN 2039-2117 (online).
- Abid, M. (2019). ISIS as 'last phase' of Islamic fundamentalism Cairo: The Arab Weekly
- Abu Rumman, M., (2020), "The Future of ISIS: Strengths and Weaknesses Dynamics of the "Virtual Caliphate" and the Gap in Counterterrorism Strategies", Friedrich Ebert Foundation.
- Ahmed, D. (2017). Religion–State Relations. International Idea Institute for Democracy and Electrol Assistance. 28-35.
- Ahrari, E. (2017). How Islamophobia Helps ISIS and Breeds Extremism . :Carlisle Strategic Studies Institute, U.S. Army War College.
- Al-Faqir, A. (2018). Events of Human Rights Watch Syria.
- Blanchard, C. M., & Humud, C. E. (2017). The Islamic State and US Policy (No. CRSR43612).
- Bonsangue, T. M. (2017). Understanding the Complex Underlying Causes of the Rise of ISIS in Iraq and Syria.
- Burchill, R. (2016). Jihadist insurgency and the prospects for peace and security. Abu Dabi: Taylor&Francis Online.
- Byman, D. (2016). Understanding the Islamic State. Washington: ResearchGate.
- Caldwell, S. (2018). New report says Islamic extremism spreading with defeat of IS in Mideast. London: CRUX.
- Callimachi, R. (2018). Fight to Retake Last ISIS Territory Begins. Washington: The New York Times.
- Cameron Glenn, Rowan, M., Caves, J., & Nada, G. (2019). Timeline: the Rise, Spread, and Fall of the Islamic State. Washington: The Wilson Center Home.
- Clancy, T. (2016). Application of Emerging-State Actor Theory: Analysis of Intervention and Containment Policies . Delft: MDPI.
- Clarke, C. P. (2019, 08 22). ISIS vs. Al Qaeda: What Lies in the Future of Global Jihadism? Retrieved from The National Interest: <https://nationalinterest.org/feature/isis-vs-al-qaeda-what-lies-future-global-jihadism-75601>
- Cohen, Z. (2019). White House again claims defeat of ISIS caliphate in Syria as fighting continues. Atlanta: CNN Politics.
- Cordesman, A. H. (2019). After the "Caliphate" The Metrics of Daesh and the Ongoing Challenge of Extremism . Washington: Burka Chair in Strategy.
- Cordesman, A. H. (2019). The Trends in Islamic Extremism: Factors Affecting the Future Threat. Washington: Center for Strategic and International Studies.
- Cronk, T. M. (2019). ISIS Continues To Pose Significant Threat. Virginia: The United States Department of Defense.
- Gettleman, J., Bastians, D., & Beech, H. (2019). 'We Knew What Was Coming': Sri Lanka Sees ISIS' Hand in Attacks. New York: The New York Times.
- Gopal, A. (2019). The roots of ISIS. Chicago: International Socialist Review.
- Griffing, A. (2018, 10 07). Haaretz.com. Retrieved from Haaretz: <https://www.haaretz.com/middle-east-news/syria/MAGAZINE-iran-russia-and-isis-how-assad-won-in-syria-1.6462751>

- Harris, G. (2018). Fewer Attacks, but a More Complex Terrorist Threat in 2017, U.S. Says. New York: The New York Times.
- Hassan, H. (2016). The Sectarianism of the Islamic State, Ideological Roots and Political Context. Washington: Carnegie Endowment for International Peace.
- Jones, S. G., & Libicki, C. M. (2018). International Interventions and the War System. London: Saferworld.
- Kaválek, T. (2015). From al-Qaeda in Iraq to Islamic State: The Story of Insurgency in Iraq and Syria in 2003- 2015. Istanbul: Turkish Journal of International Relations.
- Kearney, J. (2019). RAF Airstrikes in Iraq and Syria: an Assessment. London: Action and Armed Violence.
- Khaddour, K. (2015). The Assad Regime's Hold on the Syrian State. Middle East Center, 8-16.
- Malet, D. (2019). Is it more dangerous to let Islamic State foreign fighters from the West return or prevent them from coming back? Washington: The Conversation Journal.
- Masoom, S. N. (2016). A Colonial Catalyst: Reverberations of the Sykes-Picot Agreement in the Rise of ISIS. Evanston: Inquiries Journal .
- McCants, W. (2015). The ISIS Apocalypse. New York: St. Martin's Press.
- McInnis, K. J. (2016). Coalition Contributions to Countering the Islamic State. Congressional Research Service.
- Mills, C. (2018). ISIS/Daesh: what now for the military campaign in Iraq and Syria? London: House of Commons Library.
- Morgan, P. M. (1987). Theories and approaches to international politics: what are we to think?. Transaction Publishers.
- Munson, H. (2016). Fundamentalism, Religious Movement. Philadelphia: Britannica.
- Munson, H. (2019). Fundamentalism. Britannica, 1-3.
- Napoleoni, L., (2020), "The Islamist Phoenix: The Islamic State (ISIS) and the Redrawing of the Middle East", Seven Stories Press.
- Olidort, J. (2016). Inside the Caliphate's Classroom. The Washington Institute For Near East Policy, 8-32.
- Oosterveld, W. T., & Bloem, W. (2017). The Rise and Fall of ISIS. Hague: The Hague Centre for Strategic Studies.
- Oosterveld, W. T., & Bloem, W. (2017). The Rise and Fall of ISIS. Hague: The Hague Centre for Strategic.
- Pecht, M. (2016). International responses to ISIS (and why they are failing). Stockholm: Sipri.
- Rachidi, S. (2019). Who is Abu Bakr al-Baghdadi and How Did ISIS Come to Be? Washington: Inside Arabia Online.
- Seifzadeh, S. H. (1993) Different Theories in International Relations, Tehran, Safir Publishing, , third edition. (in Persian).
- Seifzadeh, S. H. (1999) Principles of International Relations (A and B), Tehran: Dadgostar Publishing. (in Persian).
- Shawn, Louis (2023) The Rise and Decline of ISIS: An Analysis of the Islamic State's Genesis, Expansion, and Demise, International Journal of Science and Society, Volume 5, Issue 1.

- Singer, J. D. (1961). World Politics. The International System: Theoretical Essays, 14(1), 77-92.
- Sliney, S. A. (2015). Right to Act: United States Legal Basis Under the Law of Armed Conflict to Pursue the Islamic State in Syria. Miami: University of Miami Law School Institutional Repository.
- Sole, J. (2016). "Management Of Savagery" – A Model For Establishing The Islamic State. Toronto: The Mackenzie Institute Canadian Security Matters.
- Stern, J., & Berger, J. M. (2015). ISIS: The State of Terror. London: HarperCollins.
- Thrall, T., & Goepner, E. (2017). Lessons for U.S. Foreign Policy from the Failed War on Terror. Washington: CATO Institute.
- Waltz, K. N. (٢٠٠١). Man, the state, and war: A theoretical analysis. Columbia University Press.
- Warrick, J. (2015). Black Flags: The Rise of ISIS. Toronto: Penguin Random House LLC.
- Wimmen, H. (2016). Syria's Path From Civic Uprising to Civil War. Carnegie Endowment for International Peace, 1-22.
- Zizek, S. (2014). ISIS Is a Disgrace to True Fundamentalism. London: The New York Times.